

Бабекоев А.У., Туратбеков М.Б., Муминова А.М.

КЫРГЫЗСТАНДА ӨСКӨН ДАРЫ-ДАРМЕК ӨСҮМДҮКТӨРДҮН КЭЭ БИР ТҮРЛӨРҮНҮН ПРАКТИКАЛЫК МААНИСИ ЖАНА КОЛДОНУЛУШУ

Бабекоев А.У., Туратбеков М.Б., Муминова А.М.

ПРИМЕНЕНИЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ВИДОВ ЛЕКАРСТВЕННЫХ ТРАВ, РАСТУЩИХ В КЫРГЫЗСТАНЕ

A. Babekov, M. Turatbekov, A. Muminova

PRACTICAL SIGNIFICANCE AND USE OF SOME TYPES OF MEDICINAL PLANTS GROWN IN KYRGYZSTAN

УДК: 615.011(575.2.)

Бул илимий макалада Кыргызстандын аймагында өскөн кээ бир дары-дармек өсүмдүктөрдүн түрлөрүнүн химиялык составы, дарылык касиеттери, практикалык мааниси жана колдонулуштары жөнүндө баяндалган. Демек, дары-дармек өсүмдүктөр – медицинада, ветеринарияда ооруну дарылоо, алдын алуу максатында колдонулуучу өсүмдүктөр. Алардын дарылык касиети составындагы алкалоиддер, гликозиддер, витаминдер жана башка биологиялык активдүү заттардын болушуна негизделген. Биологиялык активдүү заттар кээ бир өсүмдүктөрдүн бүчүрүндө, жалбырагында же сабагында; айрымдарынын гүлүндө же мөмөсүндө, тамырында же кабыгында, жалпысынан өсүмдүктөрдүн вегетативдик жана генеративдик органдарында топтолоору далилденген. Ошондуктан өсүмдүктөрдүн керектүү болгон бөлүгүн гана жыйнап алуу сунушталары айтылган. Акыркы жылдары дары-дармек өсүмдүктөрдөн дары препараттарын жасоо жана аны колдонуу бир топ ыңгайлуу жана эффективдүү экендиги, ошондуктан фармакологиялык лабораторияларда даярдалган дары каражаттарынын 50%дан көбүн мына ушул дары-дармек өсүмдүктөрү түзөрү жөнүндөгү маалыматтар берилген.

Негизги сөздөр: алкалоиддер, гликозиддер, витаминдер, ферменттер, флавоноиддер, сапониндер, фитонциддер, каротин, пектин, экстракт.

В данной статье говорится о химическом составе, лекарственных свойствах, практическом значении и применении некоторых видов лекарственных растений, произрастающих на территории Кыргызстана. Применение и практическое значение некоторых видов лекарственных трав, растущих в Кыргызстане. Лекарственные травы - широко применяются в медицине в ветеринарии в целях профилактики и лечения больных. Лечебное свойство лекарственных трав определяется тем, что в составе их присутствуют и функционируют алкалоиды, гликозиды, витамины и другие активные биологические вещества. Биологические активные вещества накапливаются, в основном, в бутонах и листьях или ветвях, некоторые в цветах или плодах. Накопление биологических активных веществ происходит, в основном, в вегетативных и генеративных органах лекарственных трав. Поэтому рекомендуется собирать только нужные части лекарственных трав. Доказано, что изготовление лекарства из лекарственных растений намного эффективно. Поэтому дана информация о том, что более 50% лекарств, изготовленных в фармакологических лабораториях, составляют растительные лекарства.

Ключевые слова: алкалоиды, гликозиды, витамины, ферменты, флавоноиды, сапонины, фитонциды, каротин, пектин, экстракт.

This scientific article describes the chemical composition, medicinal properties, practical value and application of some medicinal plants grown in Kyrgyzstan. Therefore, medicinal plants are plants used in medicine and veterinary medicine for the treatment and prevention of diseases. Their medicinal properties are based on the presence of alkaloids, glycoside, vitamins and other biologically active substances. Biologically active substances in the buds, leaves and stems of some plants; some have been shown to accumulate in flowers of fruits, roots or bark and in the vegetative and generative organs of plant in general. Therefore, it is recommended to harvest only the necessary part of the plants. In recent years, it has been reported that the production and use of medicinal plants much more than 50% of the drugs produced in pharmacological laboratories are made from these medicinal plants.

Key words: alkaloids, glycosides, vitamins, enzymes, flavonoids, saponins, phytoncides, carotene, pectin, extract.

Кыргызстандын аймагы тоолуу, рельефи татаал болгондуктан дары-дармек өсүмдүктөрдүн түрлөрүнө өтө бай келген өлкөлөрдүн катарын толуктап турат. Кыргыз эли байыртадан бери эле дары өсүмдүктөрдү көптөгөн ооруларды алдын алуу максатында жана дарылоодо колдонуп келген. Ошондой болсо да дары өсүмдүктөрдүн составындагы дарылык касиети бар алкалоиддер, гликозиддер, кумариндер, витаминдер, ферменттер, флавоноиддер, сапониндер, фитонциддер жана башка биологиялык активдүү заттар өсүмдүктүн кайсыл органында жана кайсыл жыл мезгилинде топтолоору жөнүндөгү маалыматтардын жетишсиздигинен аларды туура жыйноо, кургатуу жана сактоо жолдорун илимий негизде далилдей алган эмес.

Дары-дармек өсүмдүктөр – медицинада, ветеринарияда ооруну дарылоо, алдын алуу максатында колдонулуучу өсүмдүктөр. Алардын дарылык касиети составындагы алкалоиддер, гликозиддер, витаминдер жана башка биологиялык активдүү заттардын болушуна негизделген.

Биологиялык активдүү заттар кээ бир өсүмдүктөрдүн бүчүрүндө, жалбырагында же сабагында; айрымдарынын гүлүндө же мөмөсүндө, тамырында же кабыгында, жалпысынан өсүмдүктөрдүн вегетативдик жана генеративдик органдарында топтолот. Ошондуктан өсүмдүктөрдүн керектүү болгон бөлүгүн гана жыйнап алуу сунушталат. Дарылык касиети бар биологиялык активдүү заттар түрдүү органдарда, ар кандай мезгилдерде жыйналгандыктан, ал өсүмдүктөрдү жыйноо мезгили да чоң мааниге ээ. Тамыр-сабак, тамыр, түймөктөр эрте жазда жана күзүндө казылып, жууп кургатылат. Кээ бир дары өсүмдүктөрдү бүчүрү ачылып кете электе чогултуу керек. Кабыкты жазында катып кете элек мезгилде сыйрып алган оң. Жалбырактар богок пайда болуу, гүлдөө мезгилинде чогултулуп, чирип кетпес үчүн кургатылат.

Акыркы жылдары дары-дармек өсүмдүктөрдөн дары препараттарын жасоо жана аны колдонуу бир топ ыңгайлуу жана эффективдүү болгондуктан фармакологиялык лабораторияларда жасалган дарыларылардын 50% дан көбүн мына ушул дары-дармек өсүмдүктөрү түзөт.

Мына ошентип Кыргызстан дары-дармек өсүмдүктөрдүн түрлөрүнө бай келген өлкөлөрдүн катарына киргендиктен, алардын кээ бир түрлөрүнө токтолобуз.

Долоно (лат. Crataegus) - бийиктиги 2-3 м. Болгон, тикендүү, мөмөсү майда, катуу бадал өсүмдүгү. Тоолуу жерлерде долононун 2 түрү өсөт. Жүрөк, ичеги-карын ооруларына, бөйрөк сезгенгенде, жөтөлгөндө жана безгек ооруларында колдонулат. Долононун мөмөсүнөн жана жалбырагынан кайнатылып алынган тундурмасы адамдын көңүлү чөгүп турганда (стресс болгон учурда), ошондой эле зааранын бат-баттан бөлүнүп чыгуусу үчүн колдонуп келишкен. Байыркы мезгилдерде мергенчилер ууга чыгаар алдында долононун ашын өздөрү менен кошо даярдап алышып, тамак азыгы катары да пайдаланышкан. Ал курсактарын ачырбай, чыдамдуулугун, шамдагайлыгын арттырып, күч-кубат берип турган. Мөмөсүн күзүндө, толук бышып жетилген убакта жыйнашкан.

Курамындагы керектүү заттар: Мөмөсүнүн курамында аскорбин кислотасы, каротин, пектин, фруктоза, крахмал, май жана башка заттар кармалат.

Колдонулушу: Долонодон жүрөктүн иштешин жакшыртуучу дарылар алынат. Атеросклероздо, кан басымы жогорулаганда, жүрөктүн аритмиясында да долоно мөмөсү колдонулат. Мөмөсү жана жалбырагы чай катары демделип ичилет. Долонодон жасалган дарылар кан тамырдын жана мээнин

иштөөсүн жакшыртып, акыл-эс жактан чарчоону жок кылат.

Койчу баштык (лат. Capsella bursa-pastoris) - дарылык бөлүгү катары сабагы, жалбырагы, гүлү колдонулат. Гүлдөп жаткан учурда жыйналат. Уругу бышып, ачыла баштаганда чогултса, дарылык касиети өтө төмөнкү көрсөткүчтү берет [1].

Колдонулушу: Медицинада койчу баштыктын тундурмасы бир топ ооруларда кеңири колдонулат. Элдик медицинада кайнатмасы ич өткөктө, гастритте, канагууда, кургакчучукта, калтыратмада, суук тийгенде, зат алмашуу бузулганда пайдаланылат. Жараны жууп-тазалодо, кан басымды төмөндөтүүдө, ичеги оорусунда, мурун канаганда, өт оорусунда, зарна болгондо колдонсо таасира абдан жакшы болот.

Ширесинин залалдуу шишикте, ич өткөктө, кызыл жүгүрүктө, жүрөк, боор жана муун оорусунда пайдаланат. Өт жана бөйрөктү тазалоочу, организмден шлактарды чыгаруучу да касиетке ээ.

Кымыздык (лат. Polygonum) - бийиктиги 30 - 90 смге жеткен кызыл бутактуу бир жылдык өсүмдүк. Гүлү кызгылт түстө. Кыргызстандын баардык аймактарында кездешет. Тоо этектериндеги өрөөндөрдө, талааларда, шалбааларда, саздуу жерлерде, көл жээктеринде, арыктын бойлорунда өсөт.

Колдонулушу: Кайнатылган тундурмасы геморройго, ичеги карындын өнөкөт ооруларына, ичтен кан өткөндө, жатындан кан кеткенде канды токтотуу жана ооруну басаңдатуу үчүн колдонулат, ошондой эле жараттарды жууп тазалаганда, шишикке, ар кандай тери ооруларына каршы колдонсо пайдасы чоң.

Кийик от (лат. Thymus) – бийиктиги 40 смге жеткен көп жылдык, жагымдуу, кескин жыты бар чөп өсүмдүгү. Гүлдөрү ачык көгүш, кызгылт түстө. Тоо этектеринде, шалбаалуу беттерде, карагайлуу токойлордо, арчалардын арасында өсөт.

Колдонулушу: Кайнатылган тундурмасын заараны айдап чыгарууда, ашказандын, ичегинин иштешин калыбына келтирүүдө, жүрөк, дем алуу, аш казан, учук (көкүрөк) ооруларын дарылоодо чай катары ичишкен, ошондой эле, адам эстен танганда жыт-тата турган дары каражаты катары колдонуп келишкен. Өзгөчө дем кыстыкканда, он эки эли ичегинин, аш казандын жараттарын дарылоодо, тамактын өнөкөт ооруларын дарылоодо колдонушкан. Бул чөптүн кайнатмасын бышкан сүткө кошуп ичсе жакшы таасир берет [2].

Сирень (лат. Syringa) – дарылык бөлүгү гүлү, жалбырагы колдонулат. Май жана июнь айларында

гүлдөйт. Гүлүнүн жана жалбырагынын курамында эфир майы, сиригин гликозиди, фарнезол сыяктуу маанилүү биологиялык активдүү заттар кармалат.

Дарылык касиети: Жалбырагынын кайнатмасы суук тийгенде, сасык тумоодо колдонулат. Дарынын рецепти: 2 чай кашык кургатылып майдаланган жалбырагынын үстүнө 200 грамм кайнак суу куюлат. 1 саат жылуу жерге коюп демдеген соң пайдаланууга болот. Күнүгө 3-4 маал 50 граммдан жылытып ичилет. Ушул эле кайнатма, тери ооруларында да колдонулат.

Гүлүнүн тундурмасы кызыл жүгүрүктө, бөйрөк ооруларында, желди айдап чыгарууда пайдасы чоң.

Колдонулушу: 1 стакан кайнак сууга 1 аш кашык жалбырагын же гүлүн салып демдөө керек. Бир күндө 3-4 жолубир аш кашыктан кабыл ала берүүгө болот.

Чоң карындыз (*лат. Inula L*) – көп жылдык жапайы өсүмдүк. Кыргызстанда кеңири таралып, бадалдардын арасында, суунун жээгинде жана башка нымдуу жерлерде өсөт. Негизинен тамыры дарылык касиетке ээ.

Колдонулушу: Тамыры күзүндө же жаз алды менен казылат да, дароо муздак сууга жууш керек. Кургатуу алдында тамырларын туурасынан кесип бөлүп, ачык жерге кургатылат. Кургатылган тамырынын маңызы какырык чыгаруучу жана сезгенүүгө каршы сунуш кылынат. Майдаланган тамырды (15-20 г) бир стакан сууга 10 мин. кайнатып, чыпкалап, күнүнө 4-5 жолу аш кашык менен ичилет.

Кызгалдак (*лат. Roemeria*) - бийиктиги 10-60 см. Жеткен бир жылдык чөп өсүмдүгү. Гүлү ачык кызыл түстө. Тоо этектеринде, талааларда, бакчаларда, жолдордун жээктеринде өсөт.

Колдонулушу: Адамга күн өтүп кеткенде, жүрөк, тамак, ашказан, көз ооруларын айыктырууда колдонулат жана гүлүнөн ар кандай боёкторду жасоого болот. Жанчылып майдаланган уругу аялдардын жатын ооруларын айыктырууда да колдонулат. Эркек кабылдаса, бойго кубат берет, көңүлүн сергитет, уйкуну тынчтандырат. Намашам, көз ооруларын айыктырууда дары катары ичиришет. Кургатылган сабагы менен гүлүнүн кайнатмасы, бетке түшкөн ар кандай так менен сепкилдерди кетирет. Жаш балдардын тери ооруларында анын кайнатмасы жакшы жардам берет.

Бөрү карагат (*Berberis*) – жапайы бадал өсүмдүк. Кыргызстанда кеңири таралган.

Колдонулушу: Бөрү карагаттын көбүнчө тамыры, жалбырагы, мөмөсү дарылык касиетке ээ. Мөмөсүндөгү берберин органикалык затынын кан токтоуучу касиети бар. Жалбырагынан даярдалган тун-

дурма ички органдардын кан агуусунда колдонулат. Кан басымды төмөндөтүүчү, заара айдоочу, геморрой жана сезгенүүгө каршы мыкты каражат болуп эсептелет. Бөрү карагаттын мөмөсүнөн даярдалган чай боор, өт жолдорунун, өт баштыкчасынын сезгенүүсүндө да колдонулат.

Каз таңдай (*Achillea*) – көп жылдык тамыр сабактуу чөп өсүмдүк. Кыргызстанда кеңири таралган токой, талаа шалбааларда өсөт.

Колдонулушу: Медицинада казтаңдайдын чөбү жана топ гүлү дары катарында колдонулат. Жалбырагында жана гүлүндө эфир майы, ачуу даамды берүүчү – алкалоид, К витамини, уксус, кумурска кислотасы бар. Казтаңдайдын чөбүнүн ачытылган маңызы гастритте, тамакка табитти жогорулатуучу кан агууну токтотуу үчүн пайдаланылат [3].

Өчпөс гүл (*Helichrysum*) – көп жылдык чөп өсүмдүк. Кыргызтандын кумдуу топуракта, шагылдуу күнгөйлөрдө өсөт.

Колдонулушу: Медицинада боор ооруларын, өт жолдорунун ооруларын дарылоодо гүлү колдонулат. Гүлүнөн суюк экстракт – фламин дарысы алынат. 10 г гүлүн бир же бир жарым стакан кайнак сууга демдеп, чыпкалап, жарым стакандан жылуу бойдон тамактануунун алдында күнүнө 3 жолу ичсе болот.

Эгилме жалбыз (*Mentha*) – көп жылдык дары өсүмдүк. Кыргызтандын суулууаймактарында өсөт.

Колдонулушу: Жалбырагы составына ментол деген активдүү затты кармайт. Андан алынган препараттар көңүл айныганда, жылма булчуңдардын спазмасында, ошондой эле өт айдама, оору басаңдатуучу зат катары, ментол майы муун ооруларында, миозитте, невритте майлоо, сүйкөө үчүн колдонулат. Жалбыз майы сергитүүчү жана антисептикалык зат катары, тиш чайкоочу жана жуугуч күкүмдөргө, пасталарга кошулат, айрым дарылардын даамын жакшыртуу үчүн да пайдаланылат [3].

Кыргызстанда өскөн дары өсүмдүктөр дарылык касиети менен гана чектелип калбастан тамак-аш, айыл чарбасында тоют катары пайдаланылып, айлана чөйрөгө, жаратылышка да кооздук тартуулап турат.

Азыркы учурда жаңы дары өсүмдүктөрдү изилдөө жана мурунку дары өсүмдүктөрдү терең изилдөө учурдун талабы. Өсүмдүктөрдөн алынган табигый дары-дармектерге суроо талап жогорулаган сайын көптөгөн дары-дармек өсүмдүктөр жок болуу коркунучунда турат. Ошондуктан, дары өсүмдүктөрдү сарамжалдуу, туура пайдалануу жана ар кандай түз жана кыйыр таасирин тийгизген факторлордун, негизгиси антропогендик фактордун терс таасирин алдын алуу учурдун актуалдуу проблемаларынан болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Алимбаева П.К., Гончорова А.В. Дикорастущие лекарственные растения Киргизии (Фармакогностические исследования). - Фрунзе: Кыргызстан, 1971.
 2. Алтымышев А.А. Лекарственные богатства Киргизии. - Б., 1990.
 3. Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редакциясы. «Ден соолук» Медициналык энциклопедия. - Ф., 1991.
 4. <https://kmb3.kloop.asia/2015/01/16/kyrgyz-eli-koldongon-darylar/>
 5. Бабеков А.У. Роль химико-биологических активных веществ, выделенных из растений, как источник новых лекарственных средств. Известия ВУЗов Кыргызстана. 2014. № 5. С. 15-16.
-